

УДК 94 (477.73) "17-18": 314.9

Гамза В.І. (м. Миколаїв)

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК БОЛГАРСЬКОЇ КОЛОНІЇ ТЕРНІВКА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Пропонована стаття, доповнює відомості про причини появи на Україні колоній національних меншин, формування етнокультури, функціонування болгарської меншості в умовах іномовного оточення.

Ключові слова: російсько-турецька війна, колонія, етнічний склад, нестача землі, національна політика.

Тернівка (зараз мікрорайон міста Миколаєва) є одним з найбільш ранніх великих болгарських поселень на території України. Його створення пов'язане із процесами іноземної колонізації півдня Росії, чому сприяла успішна російсько-турецька війна 1787 - 1791 років. Історія цього населеного пункту, в якому у 90-тих роках XVIII століття проживали турки, а з 1802 року - болгар, тісно переплітається із історією міста Миколаєва - центра суднобудування на Чорному морі.

Комплексних досліджень з історії Тернівської колонії немає. Водночас, окремі її аспекти відображені в працях А. Скальковського "Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае"¹, А. Клауса «Наши колонии»², Н. Державина «Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии)»³. Деякі питання культури та побуту тернівських болгар досліджував етнограф-краєзнавець С. І. Цветко. В 2004 році колектив авторів: Е.С. Самарітакі, А.А. Пригарін, В.Н. Станко видав збірник документів і матеріалів з історії Тернівки в період 1792 - 1822 років.

В працях болгарських дослідників Г. Аянова, В. Грачева, С. Райчевски, Р. Радкової, а також в матеріалах збірника "Странджанська експедиція" зроблені спроби локалізувати на території Туреччини місця виходу переселенців та прослідкувати шляхи їхніх міграцій до Росії.

Колонія виникла неподалік міста Миколаєва на березі річки Мокра Тернівка, що впадає до Інгулу. Перші відомості про доцільність використання цієї території у військово-економічних цілях відносяться до 1789 року. Головнокомандуючий російською армією князь Г. О. Потьомкін розглядав можливість побудувати тут док, за умови, якщо дозволить "глибина в Тарновке"⁴. Як топонім Тернівка згадується в архівних документах з 1791 року. В одному із рапортів головного архітектора канцелярії будівництва міста, капітана Вікентія Ванрезанта про фінансування будівництва торговельних лавок, казарм, кам'яних колодязів та іншого, йшлося про те, що «в слободі Тернівка для поселення було споруджено три житлових "связі" (подвійні будинки для шести родин)⁵. Оскільки поселення опинилось віддаленим від Миколаївської верфі, подальша його розбудова тимчасово призупинилась. Але ненадовго. Тернівка знову привернула увагу правління чорноморського адміралтейства при створенні планів залучення турків для освоєння земель

навколо Миколаєва. За клопотанням віце-адмірала М. С. Мордвінова в квітні 1792 року були отримані "височайше резолюції на просительные пункты турок в Николаеве поселиться желающих"⁶. В Тернівській слободі розмістились турки із корпусу Саліх - Аги (згодом прийняв християнство із іменем Димітрій Нані), колишнього командуючого османськими військами в Валахії, а також із числа полонених під Очаковом в 1788 році. Вони прийняли російське підданство і для нових мешканців побудували 60 домів, громадський хлібний магазин (склад), млин і мечеть.⁷ Незважаючи на підтримку з боку адміралтейства, колонія не перетворилась, як планувалось, в мусульманський торгово-землеробський центр. На прохання турків імператор указом від 24 грудня 1799 року дозволив їм переселитися до Криму, в місто Карасу - Базар (сучасне місто Білогорськ)⁸.

Рис. Печатка Тернівського сільського приказу

До 1802 року Тернівка пустувала, після чого її населяють вихідці із Адріанопільського вілайету (адміністративна одиниця в Османській імперії), який охоплював Східну Фракію, населену переважно болгарами і греками. Безпосереднім поштовхом до міграцій стало розповсюдження в Туреччині так званого кирджалійського (розбійницького) руху, від якого страждали, насамперед, християни. Рятуючись від нападів біженці прибували до Одеси на російських судах із причорноморських портів - Созополя, Месемврії, Константинополя, а також сухопутним шляхом через Добруджу, Валахію і Дубосарський карантин. В Тернівці опинились жителі із різних населених пунктів: Адріанополя, Созополя, Ахело, Голям Дервент, Малко Тирново, Мирзево, Візиці, Ургари та ін. В 1802 році в слободі з'явилися перші переселенці - 16 сімей (85 осіб). Наступного року колонія поповнилась ще 74 родинами (312 осіб)⁹. В 1807 році населення Тернівки стабілізувалось, в поіменному списку сільського приказу значились 566 осіб¹⁰.

В 1803 році колоністи переобладнали мечеть в церкву, яку на їх прохання освятили на честь Усігіння Пресвятої Богородиці. Першим священиком

приходу став Іоан Юр'єв (Єрґієв), який служив в одноіменному храмі в м. Адріанополі (Туреччина). В 1832 році за проєктом архітектора Князева церкву було реконструйовано¹¹ (див. рис.2).

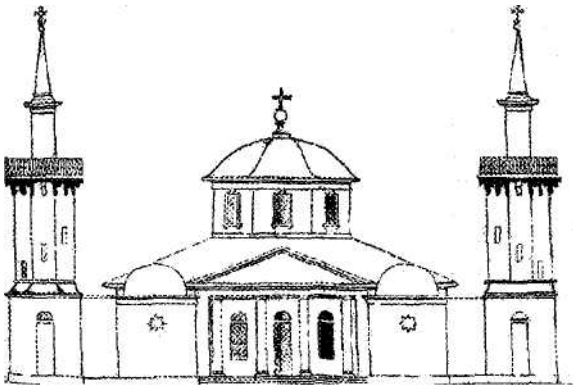

Рис. 2. Фасад церкви Успіння Пресвятої Богородиці (1832 рік)

В етнічному складі поселенців переважали болгари. В колонії також опинились декілька сімейств греків та елінізованих болгар. Поселення разом із сусідньою болгарською-колонією Інгулкою входило до Тернівського округу і адміністративно підпорядковувалось Новоросійській опікунській конторі у справах іноземних поселенців. Родини отримали земельні наділи дещо менше від нормативних - 53 десятин, кормові гроші, а також пільгові державні позики. Незважаючи на нестачу орної землі та пасовищ, поселенці у відносно короткий час створили прибуткові господарства. Вже в 1806 році вони продали пшениці на загальну суму 3070 крб.¹² В результаті наполегливих клопотань земельний клин колонії було збільшено. В 1839 році громада засіяла понад 7 тисяч десятин пшеницею, ячменем, просом, горохом, картоплею та іншими культурами.¹³ Болгари започаткували овочівництво, яке згодом набуло товарного характеру. Вони застосовували водопідйомні механізми, які встановлювали у криницях та на мілководдях річок Інгул і Мокра Тернівка. Розвитку овочівництва в колонії сприяв ринок в місті Миколаєві. Вигонне скотарство не набуло поширення. Часті падіжі овець (в 1821 році та ін.), недостатність пасовищ, а також необхідність збільшення кількості тяглової худоби, змусили колоністів скоротити поголів'я овець. Отримані прибутки дозволяли громаді покращувати благоустрій колонії, створювати страхові фонди. Поселенці щорічно по закінченню жнив здавали певну частку жита та ячменю на зберігання до наступного сільськогосподарського сезону. В 1839 році вони виділили окреме громадське поле, врожай з якого зберігався до наступного року.¹⁴

Незважаючи на природні труднощі колоністам вдалося налагодити садівництво та виноградарство. В 1841 році в колонії нараховувалось фруктових дерев - 4854, тутових - 3162, лісних - 1124¹⁵

Для забезпечення потреб населення у реманенті, виготовленні борошна, а також з метою отримання додаткового прибутку, підприємливі поселенці будували кузні і вітряки на власних ділян-

ках землі. В 1806 році поселянин Димітрій Степанов одним із перших заключив контракт на побудову вітряного дерев'яного млина із власного матеріалу.¹⁶ Були млини і в громадській власності.

Поселенці традиційно розвивали домашню індустрію: самі виготовляли знаряддя праці, одяг, побутові речі. Якщо в 1806 році 114 сімейств мали 52 ткацьких станки,¹⁷ то в 1841 році на 173 житлових будинки припадало 173 ткацьких станки¹⁸.

Водночас соціально-економічний розвиток Тернівської колонії супроводжувався певними протиріччями та кризовими явищами. Із збільшенням її населення, відокремленням нових сімей від батьківських, поступово зменшувались розміри родинних земельних наділів. В 1816 році колоністи, навіть, звернулися до опікунської контори із проханням дозволити їм переселитися власним коштом на "казенну землю под іменем Визирской, (зараз с. Візірка Комінтернівського району Одеської області) неподалеку от Очакова состоящую", причому посилалась як на нестачу земельних наділів, так і незручне їх розташування, в тому числі і пасовищ.¹⁹

Значних збитків поселенцям завдавали стихійні лиха: посухи, повені, ливні. В липні 1875 року ливневим дощем на полях Тернівки було знищено 283 десятини пшениці і 114 десятин ячменю, крім того вода змила городи і затопила колодязі.²⁰ Скотарство нерідко страждало внаслідок хвороб тварин, спричинених неякісними кормами та водою.²¹

Ці та інші фактори викликали зворотню міграцію поселенців до Туреччини. В 1834 році в колишні місця проживання повернулися не менше 53 жителів Тернівки.²² В селі Ургари (Болгарія), що розташоване в Південно-Східній Фракії, вони, навіть, дістали назву "русійковці".²³

Внаслідок реформи 1871 року Тернівка втратила колоністський статус і стала центром одноіменної волості в складі Херсонського повіту Херсонської губернії. В правовому відношенні колоністи прирівнювались до сільського населення Росії із збереженням певних пільг. В 1896 році в Тернівській волості проживало 3176 осіб, дворів нараховувалось - 478. До соціально-економічної структури входили три рибних заводи, 7 лавок, поштова та залізнична станції, пароплавна пристань, фельдшерський пункт, корчма, дві однокласних міністерських та церковно-парафіяльних школи. Волость охоплювала поселення "Хлібні і Соляні Магазини". В Соляних нараховувалось 17 дворів, в яких проживали 94 мешканця.²⁴

Наприкінці XIX століття жителі Тернівки в черговий раз зіткнулись із проблемою нестачі землі. Багатьом із них довелося шукати нові види занять, а також роботу на миколаївських заводах і фабриках. Деякі тернівчани розглядали можливість повернення до Болгарії. В 1898 році, здійснивши попередню розвідку, в Добруджу виїхала велика родина Стефана Петкова (всього 12 осіб) і ще декілька сімейств. Поблизу селища Дропла в Добричському районі вони заснували поселення і назвали Тернівкою в пам'ять перебування в Росії²⁵

Незважаючи на відносно ізольоване становище, колоністи брали активну участь у суспільно-

політичних подіях. Так, вони пожертвували 340 крб. 60 копійок на користь народного ополчення під час Вітчизняної війни 1812 - 1813 рр.²⁶

Тернівчани надали значну допомогу російським військам, котрі знаходились в поселенні під час Кримської війни. Хоча законодавчо колоністи були звільнені від військового постю, вони виявили бажання "доставить сколь возможно более удобств войскам..."²⁷ Наглядач колонії Георгій Чернявський 4 серпня 1855 року в рапорті миколаївському і севастопольському військовому губернаторові адміралу Верху зазначав: "з початком військових дій в Криму і направленням туди військ через місто Миколаїв колоністи болгарської колонії Тернівки, розташованої поблизу цього міста, в кількості 182 сімей до цього часу надають важливі послуги для проходжующих військ... 3 травня 1854 року по 1 серпня 1855 року на протязі 15 місяців в колонії щоденно було розквартировано нижніх чинів від 117 до 1095 чоловік, загалом - 275073, а також виставлено 2672 вози для перевезення вантажів і хворих. Особливою старанністю відзначилися староста Георгій Дмитрієв та листоводій Степан Іванов"²⁸. В знак подяки імператор оголосив тернівській громаді монарше його величності благовоління, а листово дія Степана Іванова нагородили срібною медаллю.

Етнічна культура і мова тернівських болгар довгий час відзначались своєю самодостатністю. Переселенці принесли з собою пісенний і словесний фольклор, так званий "странджанський". Характерна багатожанровість пісень поселенців: вони виконувались під час польових робіт, седа-

нок (посиденьок), свят, обрядів, трапез, хороводів. Головні теми: сімейні стосунки, турецька неволя, війни, релігійні та демонологічні мотиви. Зберігаючи болгарський стиль, місцеві музиканти запозичували елементи музичної культури українців та росіян. Відомий вчений М. С. Державін знайомлячись із побутом тернівських болгар на початку ХХ століття засвідчив, що в Тернівці "поряд із кавалом грають і на гармоніках".

В ХХ столітті Тернівка пережила революції, громадянську і Велику Вітчизняну війни. На протязі десятиріч місцеві болгары були позбавлені можливості вивчати рідну мову і культуру, відправляти релігійні обряди, свою роль відіграли і природні асиміляційні фактори. Але попри всі складнощі в своїй двохсотрічній історії поселення і дотепер зберігає певні болгарські етнічні риси. Внаслідок сучасної державної національної політики тут створені і діють обласне і місцеве товариства національної культури, музей, дорослі і дитячі фольклорні колективи, в освітній школі №16 факультативно вивчається рідна мова. В останні роки тернівські болгары поквапили зв'язки з історичною батьківщиною. В 1997 році Миколаїв і болгарське місто Малко Тирново - адміністративний центр регіону, звідки виїшла частина переселенців побраталися, відбувається обмін делегаціями, десятки молодих тернівчан навчаються в вузах республіки Болгарії. Болгарське населення багатонаціональної Тернівки прагне глибше усвідомити власне минуле, роль і значення різноманітних зв'язків з українцями, росіянами та іншими народами.

Примітки

1. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. - Одесса. - 1848. - 387 С.
2. Клаус А. Наши колонии. - СПб., 1869, - 456 С.
3. Державин Н. Болгарские колонии Новороссийского края. - Симферополь, 1908. - 128 С.
4. Именоватъ - город Николаев. - Николаев. - 1989. - С. 35
5. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). - Ф. 243. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 8
6. Терновка. Документы и материалы по истории (1792 - 1822.) - Одесса, - 2004. - 34-35
7. Там же, - С. 55
8. Там же, - 2004. - С. 66
9. Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф.6. - Оп.1. - Спр.46. - Арк. 40 (звор) - 41
10. ДАОО. - Ф.6. - Оп. 1. - Спр. 302. - Арк. 19.
11. ДАОО. - Ф.6. - Оп. 1. - Спр. 2705.
12. ДАМО. - Ф. 44. - Оп. I.-Спр. 12. - Арк.50.
13. ДАОО. - Ф. 6. - Оп. 1. - Спр. 5140. - Арк. 2-3.
14. ДАОО. - Ф. - 6. - Оп. - 1. - Спр. 514. - Арк. 30
15. Клаус А. Наши колонии. - СПб., 1869, додаток 7.
16. ДАМО - Ф.44. - Оп. 1. - Спр. 12. - Арк. 31.
17. ДАОО. - Ф.6. - Оп. 1. - Спр. 98. - Арк. 176-177
18. Клаус А. Наши колонии. - СПб., 1869, - С. 75
19. Терновка. Документы и материалы по истории (1792 - 1822.) - Одесса, 2004. - С. 130
20. ДАМО. - Ф. - 2878. - Оп. 1. - Спр. 4391. - Арк. 42.
21. ДОО. - Ф.252. - Оп.2. - Спр. 360.
22. ДАОО. - Ф. 6. - Оп. 1.-Спр. 3111.-Арк. 227
23. Комплексна научна странджанска експедиция през 1955 година. Доклади и материали. - София, - 1957. - 29
24. Список населенных мест Херсонской губернии. - Херсон. - 1896. - С. 469
25. Станини Дешева. Там, някъде....\ Roden Край. - 2001. - 21 юли
26. ДАОО. - Ф. 6. - Оп.1. - Спр. 691. - Арк. 4
27. ДАМО. - Ф. 2878. -Оп. 1. - Спр. 4391. - Арк. 18
28. ДАМО. - Ф. 230. - Оп. 1. - Спр. 1983. - Арк. 6-7

Summary:

The suggested article adds to the information on the reason of appearance in Ukraine of colonies of national minorities, the molding of the ethnoculture functioning of the Bulgarian minority under the conditions of foreign environment.

Key words: Russian-Turkish war, colony, ethnic composition, lack of land, national policy.